

Wagners vrouwen afl. 5: Cosima, periode 1837-1883

Door Johan Maarsingh

Het streven naar een burgerlijk bestaan, als vrouw van aanzien in de Duitse samenleving was iets waarvan Cosima lange tijd alleen maar kon dromen. Haar jeugd bracht ze vrijwel zonder haar roemruchte ouders door. Zij was de middelste van de drie buitenechtelijke kinderen van de Hongaarse componist, pianist en wereldburger Franz Liszt. Die kinderen waren geboren in een tijd waarin Liszt een wilde relatie had met Marie Catherine Sophie, Comtesse d'Agoult (31 December 1805 - 5 maart 1876). Op 26 december 1837 liet Franz Liszt zijn pas geboren dochtertje Francesca Gaetana Cosima Liszt dopen in de Dom kerk van de Italiaanse stad Como. In het doopregister staat Liszt als vader genoteerd. Als moeder ene Caterina de Flavigny.

Het is noodzakelijk aandacht te schenken aan de moeder van Cosima, een kleurrijke adellijke dame, die geheel haar eigen weg ging en zich weinig aantrok van wat maatschappelijk wenselijk werd geacht. Cosima's grootmoeder behoorde tot de Duitse bankiersfamilie Bethmann. Deze familie was niet joods, dat zou het leven voor Cosima en de latere familie Wagner wellicht anders hebben doen verlopen. Deze Marie-Elisabeth (1772-1847) was vroeg weduwe geworden en huwde in 1797 een tweede maal. Dit keer een Fransman Alexandre Vicomte de Flavigny (1770-1819). Uit dit huwelijk werden drie kinderen geboren, waarvan Cosima's moeder Marie er één was. Haar vader overleed toen zij veertien jaar oud was. Ze werd daarna opgevoed door de strenge moeder van haar moeder, ook woonachtig in Frankfurt am Main. Voor Marie was het een zegen toen ze twee jaar later werd gestuurd naar de school bij de Sacre Coeur in Parijs. Hierdoor kwam ze in contact met adellijke kringen en in 1827 trad ze in het huwelijk met Charles Louis Constant d'Agoult, Comte d'Agoult (1790-1875). Zo werd Marie gravin en dus van adel. Uit dit huwelijk werden twee dochters geboren, waarvan er een al in 1834 overleed.

In 1835 was het huwelijk in feite ten einde, maar van een officiële scheiding is geen sprake geweest. Marie werd door haar man de vrijheid gegund. Ze hebben elkaar nooit meer teruggezien en hij heeft de opvoeding van hun enig overgebleven kind op zich genomen. Een echtscheiding zou een enorm schandaal hebben veroorzaakt. Marie kon haar eigen gang gaan en trok met Franz Liszt door Europa. Ze hadden elkaar in januari 1833 ontmoet en er was sprake van wederzijdse hartstocht. Wel een met als gevolg drie buitenechtelijke kinderen. Naast Cosima waren dit Blandine (1835-1862) – in 1857 huwde zij Émile Olivier, toen een diplomaat en later eerste minister van Frankrijk; in 1862 stierf Blandine na de geboorte van hun eerste kind – en Daniël (1839-1859), een begenadigd pianist, die rechten studeerde in Berlijn, waar hij amper twintig jaar oud, overleed aan tuberculose. Hij zou zijn gestorven in de armen van Cosima. Zijzelf heeft een hoge leeftijd mogen bereiken. Reeds kort na de geboorte werden de drie kinderen ondergebracht bij Anna Liszt, de moeder van Franz, woonachtig in Parijs. Zij heeft zich jaren lang over de kinderen mogen ontfermen. Daaraan kwam een einde door toedoen van Prinses Carolyne von Sayn-Wittgenstein (1810-1897). Ze was geboren in Polen als Karolina Elżbieta Iwanowska en huwde in 1836 de Russische prins Nikolaus zu Sayn-Wittgenstein-Berleburg-Ludwigsburg (1812–1864). Vier jaar later leefden zij gescheiden van elkaar. De echtscheiding werd door de Paus echter niet erkend en dat verhinderde een huwelijk met Franz Liszt, maar gedurende veertig jaar bemoeide zij zich intensief met zijn privéleven en carrière. De twee maakten kennis met elkaar in 1847. Ze blijft Liszt vergezellen, ook naar Weimar, waar Liszt dirigent is aan de opera en daar zorg draagt voor de wereldpremière van Wagners *Lohengrin* en goede opvoeringen van diens eerdere opera's. Liszt wil niet hebben dat zijn kinderen nog contact hebben met

Franz Liszt

Cosima (staande), Daniël, Anna Liszt en Blandine. De dame geheel rechts is één van de gouvernantes Madame de Saint-Mars.

hun moeder. Als Blandine en Cosima toch een hartelijk en wederzijds vreugdevol weerzien beleven, schrijft Blandine, in alle onschuld enthousiast daarover aan Liszt. Hij is hierover zeer ontstemd en brengt de kinderen onder bij de vroegere gouvernante van Carolyne von Seyn-Wittgenstein. Daar beleven ze geen prettige jaren.

Op 10 oktober 1853 verbleef Richard Wagner bij Franz Liszt in Parijs en maakte daar kennis met Liszts drie kinderen: Blandine, Cosima en Daniel. In 1855 verbleven ze allen bij Franz Liszt in Weimar. Aangezien Liszt wilde voorkomen dat zijn dochters in Parijs zouden blijven en zo contact zouden kunnen hebben met hun moeder, werden zij in Berlijn ondergebracht bij de moeder van Hans von Bülow (1830-1894), toen een hoogbegaafde pianoleerling van Liszt.

Daniël verbleef langere tijd bij zijn vader in Weimar en werd weer naar Frankrijk teruggestuurd.

Wagner schrijft op 13 september 1855 vanuit Zürich in een brief aan Franz Liszt:

“Deine lieben Töchter Grösse tausendmal; es ist mir Lieb, dass sie deutsch werden. Daniel bleibt also Franzose? nun, die Franzosen können auch etwas tüchtiges gebrauchen; schönen Gruss an ihn.”

Hans von Bülow gaf pianolessen aan Blandine en Cosima, op wie hij verliefd werd. Cosima trad op 18 augustus 1857 met hem in het huwelijk. Hans von Bülow had grote bewondering voor Liszt en Wagner. Voor beide componisten heeft hij enorm veel gedaan, als pianist, als arrangeur en als dirigent. Cosima had, heel begrijpelijk, een moeizame relatie met haar vader, maar een heel grote bewondering voor Wagner.

Hans von Bülow had zijn kersverse bruid meegenomen op huwelijksreis naar Wagner toe, die in Zwitserland verbleef met Minna, zijn echtgenote, op het landgoed van Otto en Mathilde Wesendonck. Gedurende bijna de gehele maand september 1857 verbleef het echtpaar Von Bülow bij Wagner. Dit huwelijk was een vlucht naar een burgerlijk bestaan, er kwamen wel twee legale kinderen uit voort: Daniela (1860-1940) en Blandine (1863-1941). Zij is in maart 1863 geboren, en is vernoemd naar de zuster van Cosima, die een half jaar eerder was gestorven. In november verblijven Richard en Cosima in Berlijn. Hans had Richard uitgenodigd een concert te bezoeken, waarbij Bülows orkestballade ‘Des Sängers Fluch’ in première ging. In de middag hield Bülow een repetitie en ondertussen maakten Richard en Cosima een rit door Berlijn. “Onder tranen en snikken bezegelden wij onze bekentenis, dat wij elkaar toebehoren”. Deze zin heeft Cosima weggelaten uit vroege uitgaven van Wagners autobiografie *Mein Leben*. Richard en Cosima voelden dat ze voor elkaar waren bestemd. Er ontstond een verder groeiende relatie tussen hen beiden.

Cosima nam het op zich voor Wagner te zorgen, zodat hij zich kon wijden aan het componeren. Zo voerde zij zijn correspondentie en las alle post die voor hem was bestemd. Ze verzamelde ook manuscripten en brieven die Wagner ooit aan andere personen had geschreven. Ze heeft veel brieven vernietigd. Ze vond het haar taak een mythe van Richard Wagner te maken. Ondertussen moest de buitenwereld, Wagners weldoener Koning Ludwig II in de allereerste plaats, onwetend worden gehouden over de innige relatie die tussen hen beiden was ontstaan. Zo werd haar huwelijk met Hans von Bülow tot een schijnvertoning.

Dat huwelijk werd pas in juli 1870 ontbonden. Richard en Cosima traden op 25 augustus in het huwelijk. Er zijn daarna geen kinderen meer geboren. Die waren er namelijk al. Net als bij Franz Liszt en Marie d’Agoult waren het er drie! Al op 10 april 1865, enkele maanden voor de wereldpremière van *Tristan und Isolde*, komt Isolde ter wereld. Zij zou met een dirigent trouwen en in 1919 komen te overlijden. Op 17 februari 1867 komt in Tribschen dochtertje Eva ter wereld. In juni van datzelfde jaar gaat *Die Meistersinger von Nürnberg* in première. In beide gevallen was de dirigent: Hans von Bülow.

Eveneens in Tribschen komt op 6 juni 1869 dan toch eindelijk een zoon ter wereld. Hij krijgt de naam Siegfried. Richard had in dat jaar de compositie van de opera *Siegfried* hervat.

Op 25 december 1870, de dag waarop Cosima haar drieëndertigste verjaardag viert, klinkt in de gangen van hun huis de *Siegfried Idyll*. In dat jaar is ook de hoogleraar filologie, Friedrich Nietzsche regelmatig te gast bij het gezin Wagner.

Cosima in 1879, geschilderd door Franz von Lenbach

Cosima heeft een invloedrijke rol gespeeld in het ontstaan van de definitieve slotscène van *Die Meistersinger von Nürnberg*. Wagner heeft op 28 januari 1867 de tekst van Hans Sachs' slotmonoloog ingrijpend veranderd en woorden geschreven die van grote invloed zouden zijn op de publieke ontvangst van deze opera, door de jaren heen, zeker in het Duitsland van het Derde Rijk. De volgende passage uit de op muziek gezette tekst geeft ook nu nog stof om over na te denken.

“Habt acht! Uns dräuen üble Streich’: zerfällt erst deutsches Volk und Reich, in falscher, welscher Majestät kein Fürst bald mehr sein Volk versteht, und welschen Dunst Mit welschem Tand sie pflanzen uns in deutsches Land; was deutsch und echt, wüsst’ keiner mehr, lebt’s nicht in deutscher Meister Ehr’.

Oorspronkelijk was de tekst langer, maar bevatte bovendien de volgende woorden:

[...] “Welkt manche Sitt’ und mancher Brauch, zerfällt in Schutt, vergeht in Rach, - Lasst ab von Kampf! nicht Donnerbüchs’ noch Pulverdampf macht wieder dicht, was nur noch Hauch!”

Daarna volgen de bekende woorden vanaf:

“Ehrt eure deutschen Meister”.

Als het aan Wagner had gelegen zou er geen sprake zijn geweest van strijd.

Cosima was net als Wagner antisemiet. Misschien nog wel feller dan hij. Dit heeft in het bijzonder een rol gespeeld in de houding tegenover dirigent Hermann Levi (1839-1900). Koning Ludwig II stond er op dat Levi de première van *Parsifal* zou dirigeren. Ludwig moest niets hebben van anti-joodse sentimenten. Bij Liszt en von Bülow bestonden die opvattingen wel enigszins, het is heel goed mogelijk dat Cosima in haar jeugd al kennismakte met afkeer van joden. Het zat in het christelijk geloof. Iemand als Houston Stewart Chamberlain zou later proberen te bewijzen dat Jezus geen jood kon zijn. Maar die kwam pas in 1882 naar Bayreuth om er *Parsifal* te beleven.

In 1872 werd de eerste steen gelegd voor de bouw van het Festspielhaus in Bayreuth. De familie Wagner vestigde zich korte tijd later in deze stad, om in 1874 te verhuizen naar Haus Wahnfried. Cosima leefde voor en met Richard Wagner. Ze begeleidde hem op de zoektochten naar zangers voor de opvoering van *Der Ring des Nibelungen* en *Parsifal*. Ze probeerde zijn escapades met andere dames en de financiële situatie van het gezin en de hele onderneming in goede banen te leiden.

Met haar vader Franz Liszt bleef een band bestaan, want Richard en Franz konden niet zonder elkaar. Liszt bleef Wagner steunen, hij speelde heel wat keren piano in de huiselijke kring, waarbij een nauwelijks te spelen Hammerklaviersonate van Beethoven meer dan eens heeft geklonken. Wagner

maakte zich druk over de muziek die Liszt schreef, zo rond 1880. Hij begreep er weinig van. Cosima schreef daarover in haar dagboeken, die ze voerde vanaf 1869 tot aan Wagners dood. Helaas is daarin geschrapt en blijft er iets van mysterie hangen over de verhouding tussen beide componisten in hun laatste levensjaren. Ze waren nog bijeen in de eerste weken van 1883, in Venetië. Wagner en zijn gezin verbleven daar na de vermoeiende tijd in Bayreuth om tot rust komen. Liszt verliet de familie. Voor hem zat het verblijf erop. Richard Wagner overleed op 13 februari 1883 in Venetië. Op 18 februari vond hij zijn laatste rustplaats in de tuin van zijn woonhuis Haus Wahnfried in Bayreuth. Cosima had haar lange haar afgeknipt en dat in de doodskist van Wagner gelegd. Haar inspirator, minnaar, vader van drie van haar vijf kinderen en tenslotte haar echtgenoot was niet meer en haar missie leek ten einde. Cosima was 45 jaar en weduwe. Het duurde tot 1886 voordat ze weer een taak op haar schouders nam: de leiding over de Bayreuther Festspiele. Ze had nog 47 jaar te leven.

De Wagner clan voor Wahnfried